3.1. Şehrin Düzeni ve Fiziki Unsurları

Müslümanlar, şehirleri yaşanabilecek şekilde planlarlar. Şehri güzelleştiriler. İnsan ve mekân arasında uyum sağlanmasına dikkat edilir. Her şehrin bir Medinetüsselam olması amaçlanır. İslam şehirleri, canlılara ve çevreye değer kazandıracak şekilde imar edilir.

Şehrin düzeninden ve yönetiminden sorumlu kimselerin bilgili, adil, sağlıklı, anlayışlı, sorumluluk ve takva sahibi kimseler olmasına dikkat edilir. İslam şehrinde yaşayanların ve şehri yönetenlerin ayrıcalıkları yoktur. Müslümanlar ve gayrimüslimler din, mezhep ve geleneklerini kendilerine sunulan güven ve adalet ortamında rahatça sürdürme imkânına sahiptir. Şehirler, inançların serbestçe yaşandığı, onur kırıcı her türlü baskının yasaklandığı özgürlük mekânlarıdır. Şehir hayatı tüm farklılıkları kucaklayacak kadar esnek ve müsamahakârdır.

İslam şehri mana ve maddenin birlikteliğini yansıtır. Şehrin fiziki yapısında yer alan camiler, mezarlıklar, sebiller, hamamlar, çeşmeler, evler ve sokaklar, Müslümanların dinî hayatı gözetilerek oluşturulur. Şehrin yol sistemi, insanların öncelikle camiye sonra idare, eğitim ve sağlık gibi kurumlara kolayca ulaşmasını sağlayacak şekilde planlanmıştır. İslam şehrinde hayatın akışını ibadetlerin yapılma süreçleri düzenler. Günlük işler sabah ve akşam namazı vakitleri arasında bitirilir.

Şehrin mimari yapılanmasında mütevazılık esastır. İslam şehirlerinin fiziki ve fonksiyonel oluşum ve gelişiminde belirleyici olan esaslar, yaradılışın icaplarına uygun tercihlerdir. Tabiata uyum esastır. Tüm yapılar Allah'ın (cc) kudretini ve tekliğini hatırlatacak bir bilinçle inşa edilir. İhtişamlı yapılar, şehrin merkezî yapısı olan camilerdir. Türbeler, ziyaret mekânları, sanat ve mimari özellikleriyle şehrin önemli unsurları arasında yer alır.

Müslümanların şehircilik anlayışı ve tecrübesiyle oluşan bir şehrin fiziki yapısında genel olarak aşağıdaki unsurlar yer almıştır:

Dinî merkez: Mabet, İslam şehrinin merkezidir. Kâbe bunun en belirgin örneğidir. Hz. Peygamber'in Mescid-i Nebevi'yi inşa etmesiyle birlikte mabet sonraki dönemlerde de şehrin merkezî yapısı olmuştur. Camiler, mimari olarak şehre İslami görünüm kazandırır ve şehrin kimliğini belirler. İstanbul'da Süleymaniye, Edirne'de Selimiye ve Bursa'da Ulu Cami bu şehirlerin kimliğiyle bütünleşmiştir.

Fethedilen veya yeni kurulan şehirlerde de ilk olarak mabet inşa edilmiştir. Şehirlerin cami etrafındaki konumu, şehrin askerî, ticari veya coğrafi niteliğine bağlı olarak farklılıklar göstermiştir.

Ekonomik merkez/çarşı/pazar

Hz. Peygamber'in Medine'de çarşının yerini Mescid-i Nebevi'nin yakınında belirlemesi örnek alınarak çarşı, İslam şehirlerinde merkezdeki caminin hemen yakınında kurulmuştur. Ticaret, dünya ve ahiret kazancının bir arada yürütülmesi ve ibadetin bir parçası sayıldığından çarşı ve cami bir aradadır.

İslam şehirlerinin büyümesine katkıda bulunmuş; zenginliğin ve gelişmişliğin göstergesi olmuştur. Şehir halkının refahını, ihtiyaçlarını karşılayacak şekilde; kâğıtçılar, kitapçılar, ipekçiler, dokumacılar, sarraflar, demirciler, sebze meyveciler, sirkeciler, evcil hayvan satıcıları ve tatlıcılar adıyla çok sayıda çarşı kurulmuştur. Çarşı, günün belli vakitlerinde İslam şehrinin en hareketli ortamıdır. Kıyafetleri, dilleri, mezhepleri hatta renkleri farklı her çeşit insan, çarşının unsurudur.

Görsel 6.6: Geleneksel çarşı (temsilî)

Yönetim merkezi: Hz. Peygamber, şehrin düzenini sağlamak ve dış temasları gerçekleştirmek için Mescid-i Nebevi'yi yönetim merkezi olarak da kullanmıştır. Elçi göndermek ve kabul etmek, savaşa ve barışa karar vermek bu yönetim merkezinde yürütülen işler arasındadır. İslam şehrinde yönetim merkezindeki yapılar, saraylar dâhil olmak üzere şehrin hâkim fiziki unsurudur. İdari yapılar mimari ve estetik yönden camilere göre daha mütevazıdır.

Mahalle: İslam ülkelerinin çoğunda aynı isimle anılan mahalle, şehrin çekirdeği ve temel birimidir. İslam şehrinin küçük bir modelidir. Mahalle, aynı mescitte ibadet edenlerin ikamet ettiği yerleşim birimidir.

İlk İslam şehirlerinde her topluluk için ayrı mahalleler oluşturulmuştur. Bu yaklaşım İslamiyet'i benimseyen devletler zamanında din ve mezhep ayırımına göre mahallelerin kurulması şeklinde devam etmiş; içinde mescit bulunan mahalle Müslümanlara, sinagog bulunan mahalle ise Yahudilere ait sayılmıştır. Osmanlı Devleti'nde Anadolu ve Rumeli'de Müslümanlar ile gayrimüslimlerin barış içinde bir arada yaşadığı mahalleler vardır.

Osmanlı şehrinde mahallelinin hayatı cami, mektep, ev, sokak, çeşme, meydan ve mezarlık gibi unsurlar arasında cereyan eder. Burada mekânla kültür iç içedir. Her mahallenin merkezinde cami yer alır. Bir mahallenin merkezinde yer alan mescit veya cami bazen o mahallenin adı olmuştur. Erzurum'da Murad Paşa Mahallesi adını Erzurum Beylerbeyi Murad Paşa tarafından yaptırılan camiden, İstanbul'daki Ayasofya Mahallesi adını Ayasofya Camii'nden, Bursa'daki

Nalbantoğlu Mahallesi adını Yıldırım Bayezid'in nalbantbaşı tarafından yaptırılan camiden almıştır.

Yorumlayalım

Mahallenin yöneticisi Padişah beratıyla göreve başlayan imamdır. Şehirde insan ilişkilerinin en samimi ve sıcak olduğu ortam burasıdır. Bir Osmanlı mahallesinde imamla birlikte bekçi, berber, bakkal, eşraf hatta deli ve kabadayı mahallenin insan mozaiğini oluşturur. Genellikle birbirini tanıyan mahalleli arasındaki ilişkilerin temelinde iyi komşuluk, dayanışma, birbirine karşı sorumluluk, ilişkilerde kontrollü olmak, adabımuaşerete uymak, İslam ahlakına uygun davranmak, dinî vecibeleri yerine getirmeye dikkat etmek gibi ilkeler yatmaktaydı.

(Köksal Alver, "Mahalleye Giriş", 144-148)

Eski mahalle kültürünü günümüz şehir hayatı açısından değerlendiriniz.

Ev: İslam şehrini bütünleyen unsurlardandır. Tabiatla uyum içinde olacak şekilde konumlandırılmıştır. Müslümanların kendine özgü sanat ve estetik anlayışının eseri olan ev; bahçesi, sokakla ilişkisi, cumbası, dolapları, tavanı ve kaplamasıyla tam bir bütünlük gösterir. Ev inşa edilirken komşunun mahremiyeti ihlal edilmez, manzarası ve ışığı kesilmez.

Ev, şehir ve dünya tasavvurunun ürünü ve bir kültür üretim merkezidir. Sohbet, sanat, şiir ve musikinin üretildiği, misafirin ağırlandığı mekândır. Mimarisi abartıdan ve israftan uzak olacak şekilde tasarlanmıştır.

Hamam: İslam şehrinin temel eserlerindendir. İslamiyet'in temiz olmayı emretmesi ve toplumun temizlik ihtiyacı hamamların kurulma nedenidir. Hamamlar şehrin merkezî bölgelerinde camiyle birlikte kurulmuş, İslam coğrafyasında yayılmış ve her şehirde çok sayıda hamam inşa edilmiştir.

Mezarlık: Müslümanlar ölümün yeni bir hayatın başlangıcı olduğuna inandıkları için mezarlıklar da ahiretin kapısı olarak görülür. Mezarlıklar, insanlara ölümü hatırlatması için yol kenarlarına kurulmuş bu suretle hayatın içinde yer almıştır.

Yol: İslam şehirlerinde yollar, şehrin merkezindeki camide kesişir. Şehirde doğrusal olmayan, dar ve çok sayıda çıkmaz sokağı içeren bir yol şebekesi mevcuttur. İkametgâhların çevresinde, özel hayatın mahremiyetini gizleyen ve güvenli kılan bir yol sistemi vardır.[13] İslam şehirlerinin dikkat çekici bir unsuru olan çıkmaz sokaklar, çocukların şehirle ilişkisini düzenlemede önemli bir yere sahiptir. Çocukların güven içinde oynayıp sosyalleşmesi, ortak kültürün paylaşılması ve mahremiyetin korunması çıkmaz sokaklar sayesinde daha kolay gerçekleşmiştir.

---

13 Can, *İslam Şehirlerinin Fiziki Yapısı*, 115.